Contribuţia lui Mihai Eminescu la filosofia dreptului

Prof. univ.dr. Ştefan MUNTEANU
Universitatea George Bacovia, Bacău, România
stefan.munteanu@ugb.ro

Rezumat: *Această lucrare îşi propune să demonstreze, împotriva tuturor prejudecăţilor care încă mai persistă, că Mihai Eminescu a fost, nu numai un poet genial, ci şi un mare gânditor, un spirit enciclopedic miruit cu o aleasă vocaţie filosofică. Şi că această vocaţie filosofică şi-a dovedit fertilitatea nu numai în domeniile ontologiei, gnoseologiei şi esteticii, ci şi în filosofia politicii, în filosofia moralei şi în filosofia dreptului. Este adevărat că genialul poet-gânditor nu a elaborat tratate sistematice, în care să fi elaborat o concepţie închegată, cum pretind unii epigoni. Însă meditaţiile sale fragmentare, rămase în manuscrise, ori cuprinse în publicistică, valorează, de cele mai multe ori, mai mult decât toate tratatele unor cercetători instruiţi, dar fără capacitatea de a scruta realitatea în profunzimile ei.*

Cuvinte cheie: *Mihai Eminescu; filosofia dreptului; drept; dreptate; stat natural; stat organic; stat demagogic;*

1. Coordonatele filosofiei practice eminesciene

Încă din timpul studiilor la Viena şi Berlin, pe lângă proiectul unei filosofii teoretice proprii, care viza ontologia primă, Eminescu căuta soluţii şi de filozofie practică, în intenţia de a fi util poporului său. Să ne amintim că, în timp ce Titu Maiorescu îl aştepta să-şi dea doctoratul în filozofie, pentru a-l numi profesor la Universitatea din Iaşi, Eminescu îi trimite o scrisoare, la 5 februarie 1874, în care mărturisea că nu doctoratul îl preocupă, ci ceva mult mai important, respectiv găsirea unei soluţii în filosofia dreptului şi statului pentru interesul practic al României. Iată un fragment din scrisoare: „*Cred că am găsit acum soluţia problemelor respective, grupând concepţiile şi sistemele demonstrative (doveditoare) care însoţesc fiecare fază a evoluţiei în antinomii vizând atemporalul din istorie, drept şi politică, dar nu în sensul evoluţiei hegeliene a ideii. Căci la Hegel gândirea şi fiinţa sunt identice - aici nu. Interesul practic pentru patria noastră ar consta, cred, în înlăturarea teoretică a oricărei îndreptăţiri pentru importul necritic de instituţii străine, care nu sunt altceva decât organizaţii specifice ale societăţii omeneşti în lupta pentru existenţă, care pot fi deci preluate în principiile lor generale, dar a căror cazuistică trebuie să rezulte în mod empiric din relaţiile dintre popor şi ţară (teritoriu). Nu mă pot pronunţa acum mai pe larg asupra acestui subiect, el mi-a ocupat însă cea mai mare parte din cugetarea proprie şi din studii, aşa că până acum n-am respectat în fixarea temelor mele o succesiune de tip didactic*” [1]. Constatăm deci că tânărul student avea preocupări de maximă prioritate pentru patria sa, de natură teoretică, dar şi de natură practică. Acest adevăr este recunoscut şi subliniat cu insistenţă de cercetătorul bucovinean Vasile Gherasim: „*În contrazicere cu filosofia indică, cu cea schopenhaueriană, cu ipoteza lui J. J. Rousseau, Eminescu îşi creează un sistem de filozofie socială de o măreţie şi originalitate impunătoare, - până în prezent, încă prea puţin relevate*” [2]. Dar a fost recunoscut şi comentat favorabil şi de eminescologul Theodor Codreanu: „*Poetul considera că fără un mod de a gândi româneşte, dincolo de principiile generale ale filosofiei istorice şi dreptului, ţara n-are nici o şansă de viitor*” [3].

2. Cultura juridică eminesciană

Despre impresionanta ştiinţă de carte şi cuprindere culturală cu care opera Eminescu, au făcut mărturii mai toţi cercetătorii, care au cutezat să se apropie de opera acestui spirit enciclopedic. Un loc aparte, în acest sens, îl ocupă sinteza întocmită de către George Călinescu, detaliile aduse de D. Vatamaniuc şi observaţiile lui Al. Oprea. Concluziile acestor întreprinderi, conjugate cu cercetările altor eminescologi, pun în evidenţă faptul că, încă din tinereţe, poetul a citit pe clasicii antici, pe gânditorii moderni şi pe contemporanii săi. Că ştia, în profunzime, foarte multă filozofie, istorie, lingvistică, economie, drept, etc. De aceea, orice investigaţie în complexa operă eminesciană, trebuie să urmărească dimensiunile care-i asigură unitatea şi originalitatea.

În acest context, pe bună dreptate, exegeţii creaţiei eminesciene au căutat să descopere sursele formării intelectuale ale poetului-gânditor. Şi au descoperit că, încă din perioada preuniversitară, şi-a început activitatea de documentare, în biblioteca gimnazială din Cernăuţi. Aici, a putut consulta lucrări importante, fie în original, fie în traducere. Dar bazele formării lui Eminescu, în problematica justiţiei şi dreptului, sunt create în timpul studiilor la Viena şi Berlin. „*La Universitatea din Viena, Eminescu se înscrie la Facultatea de Filosofie, unde frecventează cursurile lui Robert Zimmermann, Theodor Vogt, Karl Sigmund Barach-Rappaport. De asemenea, «se înscrie în semestrul de iarnă 1871/1872 şi în cel de vară 1872, la Facultatea de drept, pe care o frecventa, tot acum, şi Ioan Slavici, cel mai apropiat prieten al său încă din anii studiilor universitare la Viena*" [4].

Meditaţiile lui Eminescu asupra chestiunilor de drept nu sunt deloc întâmplătoare. Caracterul său onest şi ambiţia de luptător, nu îl puteau situa în afara unor asemenea preocupări. Aşa se şi explică de ce, în timpul studenţiei la Viena şi Berlin audia cursurile unor mari jurişti, precum Rudolf Ihering, Ludwig Ritter, Lorenz von Stein, Heinrich Dernburg, ş.a. Dar, preocuparea pentru studiul dreptului s-a menţinut şi după întoarcerea în ţară, unde, angajat în publicistică, a luptat pentru ameliorarea situaţiei Ţărilor Române, nu numai în plan cultural, ci şi în plan economic şi juridic. Cert este că, majoritatea reflecţiilor sale asupra problematicii dreptului, sunt de o mare actualitate şi în prezent. Oricum, sunt de o mare utilitate în formarea studenţilor care studiază dreptul. Aceasta este, de fapt, şi principala justificare a prezentei lucrări.

În structura acestei unităţi trebuie reliefată şi contribuţia lui Eminescu la filosofia dreptului. Câţiva paşi, în acest sens, au fost deja făcuţi. Am în vedere lucrarea „*Valori etice în opera lui Eminescu*", semnată de C. Jornescu şi C. Petrescu (Editura Minerva, Bucureşti, 1989), precum şi antologia de scrieri cu conţinut juridic în opera lui Mihai Eminescu, realizată de Eugeniu Safta-Romano, cel care îi face şi un consistent studiu introductiv (Editura Junimea, Iaşi, 1994). Mai trebuie adăugat şi studiul „*Dreptatea şi dreptul public în scrisul eminescian*", publicat de Barbu B. Berceanu, în Revista de filozofie, nr. 3/1993.

Dar cercetarea contribuţiei pe care Eminescu o are, la clarificarea problemelor teoretice şi practice privind dreptul, trebuie să fie continuată, cu mai multă îndrăzneală. Cu atât mai mult, cu cât astăzi, manuscrisele eminesciene sunt la îndemâna oricărui cercetător interesat de chestiune. Contactul cu manuscrisul 2286, filele 16-23, dedicat definirii dreptului, ori cu manuscrisul 2257, filele 196-208 şi 216-217, unde este analizat raportul statului cu dreptul, constituie un argument încurajator, întrucât poate fi descoperită profunzimea şi rafinamentul gândirii cu care poetul-cugetător abordează conceptele juridice. Dar asemenea descoperire poate fi făcută şi consultând publicistica lui Eminescu. Ba chiar opera sa literară musteşte de fulguraţii cu trimitere la filozofie, morală şi drept.

3. Dreptatea şi dreptul în viziunea lui Eminescu

În timp, majoritatea cercetătorilor care s-au ocupat de gândirea social-politică eminesciană au insistat, cu precădere, asupra problematicii statului, tratând mai puţin mesajul reflecţiilor asupra dreptului şi dreptăţii. Până şi George Călinescu, atunci când abordează problema dreptului în opera lui Eminescu, insistă tot asupra chestiunilor privind statul, munca şi morala. Mai mult, Călinescu exagerează şi aici, cum face de obicei, atunci când vorbeşte de influenţa lui Schopenhauer asupra lui Eminescu. Nu trebuie să uităm că, referindu-se la filosofia lui Eminescu, marele critic şi istoric al literaturii a afirmat că aceasta „*este în esenţa ei o variantă, uneori şi mai mult, un comentariu pe marginea filosofiei lui Schopenhauer*" [5]. Se subînţelege că, astăzi, o asemenea poziţie nu mai poate fi susţinută.

Este adevărat că, Eminescu, deşi a audiat cursuri de drept în timpul studenţiei, nu a intenţionat să se specializeze în ştiinţele dreptului. Dar dorinţa lui permanentă, pentru cunoaşterea şi înţelegerea fenomenelor, stimulată de profunzimea şi originalitatea gândirii, explică importanţa operei sale social-politice. Subliniind această importanţă, reputatul cercetător jurist Eugeniu Safta-Romano notează: „*Surprind precizia folosirii noţiunilor juridice, subtilitatea argumentelor, corecta interpretare a unor texte de lege, uşurinţa cu care sunt trataţi termenii juridici din cele mai diferite ramuri ale dreptului*" [6]. Ideea este că, aşa cum s-a aplecat asupra celorlalte domenii, Eminescu a studiat sistematic problematica ştiinţelor social-politice, inclusiv cele ale ştiinţelor juridice. El nu s-a mulţumit doar cu o simplă informare, ci a insistat pentru a înţelege şi pentru a propune soluţii temeinice la problemele practice, legate de conceperea şi aplicarea dreptului. Acelaşi Eugeniu Safta-Romano notează: „*poetul acordă spaţii ample definirii ideii de drept, esenţei acestuia, originii statului, mecanismului justiţiei, conţinutului legilor, modului de formare a proprietăţii cu toate drepturile care decurg din ea, neignorând nici problemele de drept constituţional sau de drept internaţional*" [7]. O dovadă, în acest sens, ne vine şi de la prietenul său Ioan Slavici, student la drept, care recunoaşte: „*Pe când eu eram plin de pandecte, de canoane şi de instituţiuni medievale, Eminescu era plin de filosofiile de tot felul, şi dacă eu eram tare în materia mea, Eminescu era tare în argumentaţiune şi rămânea învingător, chiar şi atunci când discutam asupra dreptului, încât îmi rămânea totdeauna impresiunea că el nu cunoaşte dreptul deopotrivă cu mine, dar îl înţelege mai bine şi judecă în materie de drept mai sigur şi mai bine ca mine*" [8]. Opinia este confirmată, peste aproximativ un secol, de cercetările lui D. Vatamaniuc, care s-a simţit îndreptăţit să afirme: „*Eminescu interpretează problemele de drept cu un orizont mai larg decât al contemporanilor săi, deşi nu se specializează în ştiinţele juridice*" [9].

Din perspectiva filosofiei juridice, Eminescu acordă cea mai mare atenţie problemei dreptului şi problemei statului, în perspectiva doctrinei organiciste. „*Istorismul juridic eminescian nu reprezintă un sistem de gândire elaborat şi închegat în toate articulaţiile, dar constituie - în mod necontestat - o linie de gândire, un ansamblu de teme din registrul romantic, întrepătrunse de idei cu certă nuanţă organicistă şi evoluţionistă, având ca nucleu gândul că dreptul este creat de spiritul colectiv al poporului*" [10].

Se ştie că există o paletă largă de teorii care au încercat să explice originea statului şi dreptului. Majoritatea acestor teorii au răsărit, pe solul disputei dintre romantism şi iluminism. „Iluminismul raţionalist reprezintă concepţia voluntarist - creaţionistă despre lume şi viaţă, iar romantismul istorist e doctrina organicist - evoluţionistă, potrivit căreia nu se poate efectiv crea nimic prin intervenţia raţiunii şi voinţei umane, totul trebuind să se conformeze unui proces de devenire, cu excluderea schimbărilor bruşte. Instituţiile prezentului sunt - în concepţia romantică - rezultatul unei îndelungi evoluţii istorice, născute deci din tradiţiile naţionale, având adânci rădăcini în trecut. De aceea romantismul este considerat ca descoperitorul istoriei, fiind sinonim cu istorismul. Alături de caracteristicile amintite, ideile de organism şi evoluţie organică, de organicism, constituie poate cele mai însemnate elemente definitorii ale gândirii romantice" [11].

Şcoala istorică a dreptului, apărută la sfârşitul secolului al XVIII-lea, a cunoscut apogeul în prima jumătate a secolului următor, mai ales în Germania. Unul dintre principalii reprezentanţi ai acestei şcoli a fost Friedrich Karl Von Savigny (1779-1831). Acesta a susţinut ideea că dreptul, asemenea altor produse naturale specifice vieţii umane, este o operă a naturii, un produs al timpului, care "*nu este făcut, ci se face singur*", aşa cum se dezvoltă o plantă. „*Savigny consideră că dreptul, asemenea limbii pe care o vorbim, asemenea literaturii şi artei populare, reflectă cu fidelitate trecutul istoric al unui popor*" [12]. Potrivit concepţiei promovată de şcoala istorică, orice popor are un spirit, un suflet al său, care se oglindeşte într-o serie de manifestări, precum arta, morala, limbajul, dreptul, etc. Dreptul creşte odată cu sufletul poporului, şi oglindeşte întreaga istorie a poporului.

Eminescu se situează, în felul său, pe această linie de gândire. „*…Şi popoarele dorm. În începutul instinctiv al vieţii lor, ele trăiesc în stat natural, asemenea albinelor, îşi crează instituţii şi un uz; ce ar trebui să le găsească bune dacă le-ar crea cu conştiinţa, ba care sunt din punctul lor de vedere mai raţionale şi mai bine-ntocmite, decât legi şi instituţii create prin reflecţie. Instituţiile cresc ca plantele, totul în ele e cuminte, fără ca mintea să fi jucat v-un rol la creşterea lor, instinctul sigur al naturii le-a creat bune şi oamenii vegetează în acest organism viu, fără să-şi dea seama, ba fără să le vie-n minte cum ar putea fi altfel. … Dar când se scriu legile? Când încep a deveni controverse, când naivitatea încetează, când uzul începe a fi privit ca formă goală şi nu ca expresia spontană a unui înţeles, a unei trebuinţe…*" [13].

Argumente privind opţiunea naturalistă şi evoluţionistă a lui Eminescu, găsim şi în alte texte din manuscrise, ori din articolele de presă. Iată un exemplu din publicistică: „*…Nu pe ales aşadar sunt formele de guvern, nu expediente sunt, nu opera unor intenţiuni premeditate, ci un produs organic al naturii, gingaş, ca toate produsele de soiul acesta; afacerea noastră e de-a cunoaşte proprietăţile lui naturale şi nu de-a-i dicta noi legi, ci a ne adapta legilor care-i sunt înnăscute…*" [14]. De altfel, concepţia despre dezvoltarea organică, lentă şi continuă a societăţii, apare frecvent în gândirea social-politică eminesciană, care respinge importul necritic al instituţiilor şi legilor străine. „*Civilizaţia adevărată a unui popor consistă nu în adoptarea cu deriticata de legi, forme, instituţii, etichete, haine străine. Ea constă în dezvoltarea naturală, organică, a propriilor puteri, a propriilor facultăţi ale sale…; nu de traducerea de legi străine atârnă civilizaţia juridică, ci de perfecţiunea şi completarea vechilor şi propriilor începuturi de legislaţiune şi viaţă juridică*" [15].

În perimetrul „*fenomenologiei dreptului*", Eminescu a subliniat, cu insistenţă, asupra necesităţii de asigurare a legitimităţii tuturor normelor de drept, astfel încât acestea să aibă nu numai juridicitate, ci şi justeţe, respectiv să fie fundamentate pe validitate socială şi pe încărcătura lor morală. Iar juridicitatea trebuie legată de solul istoriei şi de spiritualitatea naţională.

Deşi nu a edificat o ontologie juridică sistematică, Eminescu aduce argumente profunde, bazate pe raţionamente imbatabile, cu premise istoriste şi organiciste, privind formarea dreptului. Cu referire la această chestiune, unii comentatori sugerează o apropiere a lui Eminescu de R. Ihering, pe care l-a avut profesor la Universitatea din Viena.

R. Ihering a fost influenţat, la începutul formaţiei sale, de reprezentanţii şcolii istorice a dreptului. Mai apoi însă, deşi va rămâne în cadrul acestui mare curent, va adopta o poziţie proprie. Această poziţie a fost expusă în mai multe lucrări, dintre care mai importante sunt *Lupta pentru drept*, publicată în anul 1872 şi *Scopul în drept*, la care a lucrat în perioada 1877-1883, dar care a rămas neterminată. Urmându-l pe Jeremy Bentham, Ihering va susţine că *scopul dreptului este cultivarea plăcerii şi evitarea durerii, adică protecţia intereselor*. Dar, spre deosebire de Bentham, care pledează pentru individualism, Ihering combate individualismul. El va susţine că indivizii trebuie să se supună regulilor sociale. Lucrarea *Lupta pentru drept*, de mici dimensiuni, conţine textul revăzut şi adăugit al unei conferinţe, pe care Ihering a adresat-o societăţii juriştilor din Viena, în anul 1872. Ideea fundamentală a lucrării este aceea că persoana umană, pentru a se autoconserva, trebuie să lupte pentru a-şi apăra bunurile sale. De aici consecinţa că, persoana umană trebuie să lupte pentru justiţie, să lupte

pentru drept. Folosind cuvintele gânditorului german, aflăm: „*Fără această luptă sau, mai bine zis, fără această rezistenţă pe care trebuie să o opună injustiţiei, dreptul s-ar fi negat pe sine însuşi. Atâta timp cât dreptul va fi indispensabil legat de injustiţie - şi asta va dăinui atâta timp cât va exista şi lumea - el nu va fi cruţat de luptă. Prin urmare, lupta nu este ceva străin dreptului, din contră este legată în mod inseparabil de fiinţa acestuia, este un element al conceptului de drept. ... De aceea, Justiţia ţine într-o mână balanţa, cu care cântăreşte dreptatea şi în cealaltă mână sabia, cu care ea o apără. Sabia fără balanţă este forţa brutală, iar balanţa fără sabie reprezintă neputinţa dreptului. Una nu poate exista fără cealaltă şi o ordine juridică desăvârşită, stăpâneşte numai acolo unde forţa, cu care Justiţia foloseşte sabia, este egală cu îndemânarea cu care ea mânuieşte balanţa*" [16]. De unde rezultă că, în viziunea gânditorului german, lupta pentru justiţie este atât o problemă prin care oamenii trebuie să-şi slujească propriile interese, cât şi o problemă de responsabilitate socială.

Prin argumentaţii de acest gen, Ihering ajunge la următoarea concluzie: „*Statul care vrea să fie respectat în plan extern şi să rămână bine consolidat în plan intern, nu are valoare mai mare de protejat şi de cultivat, decât sentimentul naţional de dreptate*" [17].

Desigur că, asemenea idei nu au rămas fără urmări în conturarea gândirii lui Eminescu. Astfel, meditând asupra izvoarelor materiale ale dreptului, în articolele sale, el scrie: „*Legile şi instituţiile nu sunt decât expresia acelui instinct de conservaţiune al popoarelor, în sute de forme deosebite, căci un popor, ca societate organizată prin natură contra agenţilor destructori ai naturii, are a se lupta ici cu arşiţa, dincolo cu apa mării, acolo cu nefertilitatea pământului, acolo iar cu invaziuni repetate, şi având toate acelaşi scop, adică conservarea existenţei proprii, popoarele se folosesc pentru ajungerea lui de cele mai deosebite mijloace*" [18].

Meritul lui Eminescu derivă din faptul că a înţeles, a susţinut şi a argumentat adevărul că, dreptul îşi trage seva din social şi naţional. Pentru el, realităţile neamului, de natură economică, politică, morală, psihologică, etc., constituiau solul din care trebuie să se nutrească sistemul nostru de drept. Linia sa de gândire se situează în perspectiva largă a istorismului juridic. Concret, în viziunea lui Eminescu, dreptul existent într-un stat, are caracter istoric şi este configurat de istoria poporului respectiv. În plus, poetul-cugetător intuieşte şi virtuţile formative ale dreptului.

4. Teoria eminesciană asupra statului

Eminescu se dovedeşte original şi prin teoria sa asupra statului. Fapt explicabil, întrucât statul, văzut ca instituţie politico-juridică, ocupă un loc central în meditaţiile sale. Putem adăuga la explicaţie şi interesul deosebit pe care poetul-cugetător l-a manifestat, în permanenţă, pentru viaţa social-politică. „*Starea sa generală de spirit, esenţialmente istorică, i-a format un anume chip de a gândi, organicist şi naturalist, impregnându-i întreaga viziune despre geneza, esenţa, funcţiile, menirea, organizarea şi conducerea statului*" [19].

Mai departe, autorii mai sus citaţi stabilesc şi filiaţiile urmate de Eminescu în discutarea problematicii statului. „*Concepţia eminesciană despre originea statului, descinde din filosofia hegeliană, de la Montesquieu şi din sfera teoriilor sociologice germane despre stat, precum şi din doctrina fiziocrată a Dr. Quesnay, considerându-l un organism istoric viu ce se dezvoltă treptat, în faze succesive, după legi proprii. Imanetismul hegelian şi organicismul, formează pilonii concepţiei eminesciene despre originea şi esenţa statului*" [19]. Cu o opinie interesantă vine şi Vasile Gherasim: „*După Eminescu cea mai înaltă misiune a statului, ar fi să «împartă dreptate» şi această supremă dreptate, ar fi, «munca egală pentru toţi, ţinând seama de calităţile fiecăruia. Fiecare să tindă ca prin munca sa să îndemne pe ceilalţi la muncă»*" [20].

Pe de altă parte, Theodor Codreanu, atrage atenţia asupra faptului că, pentru a înţelege originalitatea acestei concepţii asupra statului, trebuie avute în vedere, cu precădere, programul filosofiei practice eminesciene. „Teoria statului îşi dezvăluie sensurile, numai în ansamblul ontologiei

secunde eminesciene, aflându-se în raport direct cu celelalte chestiuni: apriorismul ideologic, teleologia muncii, arheitatea popoarelor, golul etnic, etc. Numai într-un asemenea ansamblu, se va limpezi originalitatea lui Eminescu, pe fondul comun al gândirii europene" [21]. Şi, pentru a evita o confuzie, Theodor Codreanu ne avertizează că trebuie să facem distincţia „între statul natural ca utopie, statul natural ca explicaţie a genezei statului şi, în fine, statul organic ca opţiune eminesciană, perfect argumentată ştiinţific şi filosofic" [21]. Fără distincţia clară a acestor sintagme, se creează posibilitatea greşelii de a crede că Eminescu a fost un gânditor utopic. Exemplul pe care îl dă Theodor Codreanu, este cel al lui Sorin Antohi. Acesta, într-un studiu intitulat „*Utopia lui Eminescu*", ajunge la următoarea concluzie: „Ceea ce pare indubitabil, este firul subteran care îl leagă pe Eminescu de utopism: utopia regresivă cu toate trimiterile ei la tradiţiile preutopice (Paradisul, Vârsta de Aur, etc.), ucronia, fiziocratismul şi întreaga argumentaţie organicistă, utopia etnopedagogică şi lingvistică, toate acestea pot fi susţinute, în cazul lui Eminescu, fără a forţa – o, sper, fără spaima blasfemiei - spiritul textelor sale" [22]. Dar despre utopismul gândirii eminesciene vorbeşte şi un mai tânăr cercetător, care ar fi trebuit să ţină cont de explicaţia lui Theodor Codreanu. Mă refer la universitarul băcăuan Adrian Jicu, cel care, apreciindu-l pe Sorin Antohi, scrie: „Utopismul gândirii eminesciene poate fi abordat pe două paliere: unul tematic şi celălalt pragmatic" [23]. Aceasta în condiţiile în care, cum se ştie, Eminescu respingea cu îndârjire utopiile.

Dar cred că, mai bine este să aflăm ce spunea chiar Eminescu, în legătura cu esenţa statului. Aflăm astfel, într-un articol din 1878, că „*statul este un product al naturii şi nu al instituţiilor convenţionale şi, precum un om poate fi bolnav având ideile cele mai sublime în cap, tot aşa nici sănătatea sau trăinicia unui stat nu atârnă de la legile scrise pe care le are. Un stat poate fi sănătos şi trainic cu instituţiuni barbare, un altul putred cu toate instituţiunile lui frumoase, încât toate laudele ce se aduc misiunii, scrise pe hârtie, nu ne încălzesc pe noi*" [24]. Iar peste jumătate de an, în acelaşi ziar, Eminescu adauga: „*Maniera noastră de-a vedea e pe deplin modernă: pentru noi statul e un obiect al naturii care trebuie studiat în mod individual, cu istoria, cu obiceiurile, cu rasa, cu natura teritoriului său, toate acestea deosebite şi neatârnând câtuşi de puţin de la liberul arbitru al indivizilor din cari, într-un moment dat, se compune societatea. De aceea, dacă tendinţele şi ideile noastre se pot numi reacţionare, epitet cu care ne gratifică adversarii noştri, această reacţiune noi n-o admitem decât în înţelesul pe care i-l dă fiziologia, reacţiunea unui corp capabil de a redeveni sănătos contra influenţelor stricăcioase a elementelor străine introduse înlăuntrul său*" [25].

Pentru înţelegere, trebuie să revenim la separaţia propusă de Theodor Codreanu, între statul natural ca utopie, statul natural ca explicaţie a genezei statului şi, în fine, statul organic ca opţiune eminesciană. Eminescologul pleacă de la convingerea că „o utopie nu-i altceva decât o idee ruptă de arheitate" [21]. Ceea ce nu e cazul la Eminescu. De unde rezultă că, într-adevăr, Eminescu face trecerea de la statul natural la statul organic, dar nu pe varianta utopică. Potrivit concepţiei lui Theodor Codreanu, „teoria compensaţiei dă seamă asupra ideii de *stat organic* la Eminescu, având ca temei *instituirea teleologică a muncii*, singura cale prin care o naţiune devine creatoare de civilizaţie şi cultură originale" [26]. Şi, mai departe, eminescologul actualizează chestiunea: „În limbaj actual, statul organic îşi suprapune aria semantică peste conceptul *statului de drept*. ... statul organic e *altceva* decât statul natural. Statul organic este saltul din natură în istorie, iar statul demagogic este regresul din istorie în semibarbarie" [26].

Convingerea lui Eminescu era aceea că, toate teoriile care pornesc de la principii umanitare generale, ignorând natura statului, sfârşesc în demagogie. Şi, pentru a se face înţeles, în ce priveşte natura statului, foloseşte adesea, ca imagine arhetipală, aceea a stupului de albine. „Ştie că trebuie pornit de la un principiu, iar arheul, ca *punct de purcedere*, trebuie să cunoască ipostaza prin care umanul se distanţează de treapta animală şi vegetală. Aşadar, teza că statul este «product al naturii», deşi are aceleaşi rădăcini ontologice ca şi «statul albinelor», nu e totuna cu acesta din urmă. Recurge, firește, la alt tip de dialectică decât cel hegelian, dar ideea *saltului calitativ* nu-l ocoleşte" [27].

Metaforic vorbind, Th. Codreanu susţine că Eminescu pune destinul lumii „într-o inimă de om", adică acordă importanţă covârşitoare energiilor individuale. „*Dar omul trebuie să-şi biruie propria «cădere în lume» reamintindu-şi originile, păstrând memoria lui Archaeus*" [28]. În caz contrar, demagogia invadează societatea. Se instauzează statul demagogic, pătura superpusă şi toate efectele însoţitoare. Soluţia? Instituirea teleologică a muncii, în cadrul unui stat organic.

Concluzii

Ipoteza de la care am plecat, potrivit căreia Mihai Eminescu a avut contribuţii importante şi în problematica filosofiei dreptului, se confirmă. Puternica sa conştiinţă justiţiară, l-a determinat să mediteze îndelung, asupra tuturor temelor legate de viaţa social politică. A făcut-o, însă, într-un mod temeinic şi coerent.

Mai întâi, meditând pe cont propriu asupra fiinţei, a asumat *arheul* ca principiu explicativ şi s-a plasat pe „culmile gândirii filosofice moderne" [29]. Altfel spus, el s-a situat deasupra dilemei filosofiei europene tradiţionale. A intuit o explicaţie ontologică generală, de la care a plecat, pentru a înfiripa şi o filozofie practică. Pe scurt, „Eminescu încearcă să interpreteze istoria filosofiei din interiorul propriei ontologii, căci metafora *embrionului* sau cea a *ghindei* substituie arheul. Poetul surprinde, în desfăşurarea lor, diferite *-isme*, fără a se declara partizanul nici unuia. Oricum, nu se considera nici «elefant» (materialist), nici «călugăriţă» (idealist). Şi-atunci, revine întrebarea, dacă arheul este materie sau spirit? Nici una, nici alta, sau şi una şi alta. Arheul este ... *Ce este*, fiinţa însăşi în generalitatea ei, *Sein* şi *Dasein*" [30].

Pentru o valorizare a concepţiei eminesciene, în sensul arătat mai sus, pledează şi juristul Barbu B. Brezianu: „*Întâlnim la Mihai Eminescu toate ipostazele de concepere a dreptului şi dreptăţii. Şi cred că, tocmai acest evantai de căutări ale spiritului uman, comune nouă tuturor, e ceea ce avem de reţinut în primul rând din gândirea lui - numai apoi opţiunile, legate în mod necesar de vremea lui, de naţiunea lui, de poziţia lui în societate. El, mai mult a gândit, decât a rezolvat. O gândire, mai dificil de desprins din formulări poetice sau din patimile ce se sfâşiau pe baricadele ziaristicii, o gândire în care s-a reflectat o intensă cultură, inclusiv cea primită din partea unor jurişti de renume, o gândire în care s-a reflectat o sensibilitate ieşită din comun, exprimată cu stăpânirea limbii române*" [31].

În scrierile lui Eminescu, articole publicate ori texte rămase în manuscris, sunt făcute referiri la toţi factorii care concură la configurarea dreptului, respectiv factorul uman, cadrul social-politic şi mediul natural. Explicaţiile sale reliefează rolul fiecăruia, dar şi modul în care aceşti factori relaţionează între ei, aducând influenţe de o natură sau alta.

Referinţe

[1] M. Eminescu, *Opere*, Vol. XVI, p. 48;
[2] Vasile Gherasim, *Mihai Eminescu. Studii şi articole*, Editura Junimea, Iaşi, 1977, p. 71;
[3] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 114;
[4] Eugeniu Safta-Romano, *Studiu introductiv*, la lucrarea Mihai Eminescu „Există dreptate?", Editura Junimea, Iaşi, 1994, pp. 7-8;
[5] George Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, Vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1976, p. 559;
[6] Eugeniu Safta-Romano, *Studiu introductiv*, la lucrarea Mihai Eminescu „Există dreptate?", Editura Junimea, Iaşi, 1994, p. 6;
[7] Eugeniu Safta-Romano, *Studiu introductiv*, la lucrarea Mihai Eminescu „Există dreptate?", Editura Junimea, Iaşi, 1994, p. 7;
[8] Ioan Slavici, în *Opere*, Vol. IX, *Memorialistica*, p. 610;

[9] D. Vatamaniuc, în *M. Eminescu, Opere,* Vol. IX, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1980, p. 529;
[10] C. Jornescu, C. Petrescu, *Valori etice în opera lui Eminescu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1989, p. 20;
[11] C. Jornescu, C. Petrescu, *Valori etice în opera lui Eminescu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1989, p. 21;
[12] C. Jornescu, C. Petrescu, *Valori etice în opera lui Eminescu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1989, p. 23;
[13] M. Eminescu, Manuscrisul nr. 2257, fila 216;
[14] M. Eminescu, ziarul *Timpul*, din 1 aprilie 1882;
[15] M. Eminescu, ziarul *Timpul*, din 25 octombrie 1881;
[16] Rudolf von Ihering, *Lupta pentru drept*, Editura All Beck, Bucureşti, 2002, p. 2;
[17] Rudolf von Ihering, *Lupta pentru drept*, Editura All Beck, Bucureşti, 2002, p. 47;
[18] M. Eminescu, *Opere*, II, Ediţie îngrijită de Ion Creţu, Bucureşti, Editura „Cultura Românească", 1938, p. 355;
[19] C. Jornescu, C. Petrescu, *Valori etice în opera lui Eminescu*, Editura Minerva, Bucureşti, 1989, p. 54;
[20] Vasile Gherasim, *Mihai Eminescu. Studii şi articole*, Editura Junimea, Iaşi, 1977, p. 198;
[21] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 115;
[22] Sorin Antohi, *Utopia lui Eminescu*, în volumul *Eminescu - sens, timp şi devenire istorică*, îngrijit de Gh. Buzatu, Şt. Lemny şi I. Saizu, Editura Universitatea „Al. I. Cuza", Iaşi, 1988, p. 977;
[23] Adrian-Gelu Jicu, *Coordonate ale identităţii naţionale în publicistica lui Mihai Eminescu*, Editura Muzeului Naţional al Literaturii Române, Bucureşti, 2013, p. 214;
[24] M. Eminescu, ziarul *Timpul*, din 22 decembrie 1878;
[25] M. Eminescu, ziarul *Timpul*, din 17 august 1879;
[26] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 150;
[27] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 120-121;
[28] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 130;
[29] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 11;
[30] Theodor Codreanu, *Modelul ontologic eminescian*, Editura Porto-Franco, Galaţi, 1992, p. 14-15;
[31] Barbu B. Brezianu, *Dreptatea şi dreptul public în scrisul eminescian*, în Revista de filozofie, nr. 3/1993, p. 310;